

toenemende preoccupatie met het verleden in het algemeen en de eigen genealogie in het bijzonder. Timmermans ziet het opkomende genre van het (familie)portret als een krachtig voorbeeld van een strategie van picturale zelfrepresentatie: het vormt een visuele stamboom, met alle daarbij behorende maatschappelijke claims, en een maatschappelijk gezicht, letterlijk en figuurlijk. De auteur besteedt tevens aandacht aan de bouwwoede van de Antwerpse adel in de omringende plattelandsgemeenten. Ook daar werd de 'mentale kaart' van de bewoners ingrijpend hertekend door de verbouwing van kastelen en de aanleg van allerlei buitenverblijven en tuinen, met de daarbij horende symbolen van familiale macht. De toe-eigening van de religieuze ruimte in de stadskerk door de elite in de vorm van memorietafels, altaarstukken met donorportret etc. completeert dit beeld.

Dit is een alleszins bevredigend boek dat gedegen eigen onderzoek (vooral op het terrein van de elitevorming en van de economie van het bouwen) verbindt aan eerder en elders ontwikkelde inzichten. Het enige dat opvalt, is het gebrek aan comparativiteit. Met recente studies op het gebied van de memoria-cultus in de Italiaanse steden van de late middeleeuwen en de Renaissance en met het rijke materiaal van het vroeger of later bloeiende Gent, Brugge en Brussel, en – verder en anders – Amsterdam onder handbereik, had het in de rede gelegen als de auteur sommige van zijn conclusies in een wat breder perspectief had getrokken. Maar misschien moet dat desideratum door een ander worden vervuld.

FRANS GRIJZENHOUT,
UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Nijboer, Harm, *De fatsoenering van het bestaan. Consumptie in Leeuwarden tijdens de Gouden Eeuw* (Dissertatie Groningen 2007; [Groningen: Rijksuniversiteit Groningen], 2007, x + 177 blz., ISBN 978 90 367 3174 4).

Nijboer heeft een ambitieus boek geschreven. Hij wil het onderzoek naar veranderingen in het consumptiegedrag op twee manieren vernieuwen: methodologisch en theoretisch. Methodologisch door de basisconcepten beter toe te passen en door statistische technieken te gebruiken; theoretisch door een nieuwe verklaring aan te dragen voor veranderingen in ons consumptiegedrag. Deze verklaring wordt door hem het fatsoeneringsproces gedoopt.

Het is een intelligent boek geworden, geschreven in een prettige stijl, doorspekt met droge humor. Voor sommige lezers zal hoofdstuk twee nogal pittig zijn omdat hij daar met statistische technieken werkt waarop hij weinig toelichting geeft omdat ze naar zijn opvatting basaal (zouden moeten) zijn. Op basis van zijn eigen onderzoek zou hij moeten weten dat wat voor de één basaal, voor de ander vreemd is. We vertalen tegenwoordig immers ook Franse en Duitse citaten.

Nijboers boek is in feite een nieuwe loot aan de stam van het zogenaamde boedelbeschrijvingsonderzoek dat in Nederland en Vlaanderen relatief sterk ontwikkeld is. Zijn eerste hoofdstuk gaat in op de historiografie ervan, op de boedelbeschrijvingen als bron en op de totstandkoming van zijn databestand. In hoofdstuk 2 volgt dan de statistische analyse van dit bestand. In hoofdstuk 3 introduceert hij het 'fatsoeneringsproces' en probeert hij dat aannemelijk te maken. Hoofdstuk 4 is zijn conclusie.

De belangrijkste conclusie van hoofdstuk 2 is dat in Leeuwarden tussen 1582 en 1707 tinnen en koperen voorwerpen in waarde dalen – vooral in de periode 1610 en 1660 –, terwijl juist in die periode glas- en aardewerk belangrijk worden. Deze vaststelling veralgemeniseert Nijboer door te zeggen dat dit een omslag is van bezit van goederen met een hoge materiaalwaarde (door Nijboer restwaarde genoemd) naar goederen waarvan het maakloon een belangrijk onderdeel uitmaakt. De vroegmoderne term voor maakloon is *fatsoen*. Vandaar dat de auteur de weliswaar fraaie,

maar misleidende term 'fatsoeneringsproces' introduceert. Het fatsoeneringsproces staat bij hem voor een niet-lineaire ontwikkeling waarbij goederen steeds meer gewaardeerd worden om hoe ze gemaakt zijn en steeds minder om de waarde van het materiaal.

In hoofdstuk 3 probeert Nijboer het fatsoeneringsproces economisch en cultureel te duiden. Zijn stelling is dat de expanderende vermogensmarkt dit proces heeft gestimuleerd. Omdat mensen relatief gemakkelijk en goedkoop geld kunnen lenen, is het niet langer nodig goederen te bezitten die niet alleen een hoge gebruikswaarde hebben, maar ook een hoge intrinsieke materiaalwaarde (schatvorming genoemd door Nijboer). Voor een culturele verklaring gaat Nijboer eerst op zoek naar teksten waaruit een dergelijke verschuiving aannemelijk wordt. Hij vindt deze pas in de zeventiende eeuw. Zijn conclusie is dat intellectuele ontwikkelingen niet aan de oorsprong van het fatsoeneringsproces staan en dat hij het waarschijnlijk daarom meer moet zoeken in het praktische handelen. Vervolgens zoomt hij in op het contractueel handelen versus handelen op basis van vertrouwen en eer. Gesteld wordt dat de toename van het contractueel handelen een afname van de eercultuur betekent. Omdat de auteur al heeft laten zien dat contractueel krediet belangrijker is geworden en dat in een eersamenleving de intrinsieke waarde van een produkt het belangrijkste is, stelt hij vervolgens dat het praktisch handelen wel gronden geeft voor zijn fatsoeneringsproces.

Dit derde hoofdstuk is de kern van zijn boek geworden. Zoals Nijboer zelf ook aangeeft, is hij niet de eerste die opmerkt dat het belang van consumptie van breekbare goederen en van goederen gemaakt van goedkopere materialen toeneemt. Het is in feite *common sense*. De precieze datering daarvan staat wel ter discussie, evenals de vraag wie daarbij een rol speelden. Maar daarover kan Nijboer weinig zeggen omdat hij slechts met enkele gegevens uit de boedelbeschrijvingen werkt. Ook kan hij niets zeggen over samenhangende

veranderingen in consumptie omdat er slechts op categorie-niveau onderzoek is gedaan (bezit aan houtwerk, ijzerwerk, tinwerk etc.) aangevuld met onderzoek naar enkele producten als bedden, schilderijen, spiegels, uurwerken. In zijn analyse is goud- en zilverwerk helaas niet betrokken. Uit het oogpunt van schatvorming zijn dat juist belangrijke producten. Bovendien is het interessant om te weten voor welke goederen men goud en zilver gebruikte.

De economische verklaring van het fatsoeneringsproces vind ik geslaagder dan de culturele. De verbinding die hij legt met de (feitelijke) ontwikkeling van de geld- en kapitaalmarkt, is een hoogtepunt van zijn boek. Zijn culturele verklaring daarentegen is speculatief. Hij koppelt de empirisch gevonden verandering in Leeuwarden aan allerlei eigentijdse binnen- en buitenlandse bronnen en literatuur (Vondel, Shakespeare, etcetera) zonder uit te leggen waarom hij juist deze bronnen gebruikt en zonder aannemelijk te maken dat deze literatuur een rol speelde in de leefwereld van inwoners van Leeuwarden. Het zou tevens zinvol zijn geweest als hij hier meer gebruik had gemaakt van de boedelbeschrijvingen zelf met een expliciete analyse van hun schulden en vorderingen die vervolgens hadden kunnen worden gekoppeld aan hun (verschillen en ontwikkelingen in) materieel bezit.

Nijboer laat zich laatdunkend uit over het boedelbeschrijvingenonderzoek dat voor hem is verricht omdat dit gegevens presenteert die niet statistisch zijn gevalideerd. Ik zou zeggen: men hoeft het één niet te laten om het andere te doen. Een gebruikelijke toepassing van de beschrijvende statistiek had ons gegevens opgeleverd die dienst konden doen voor vergelijkingen met eerder gepubliceerde studies. Jammer is ook dat Nijboer geen nauwkeuriger beschrijving heeft gegeven van zijn dataset, terwijl hij veel belang hecht aan precisie, betrouwbaarheid en statistiek. We krijgen slechts het algemene aantal te horen van zijn boedelbeschrijvingen en per berekening het aantal waarop de uitkomsten zijn gebaseerd, maar

niet meegedeeld wordt hoeveel inventarissen per periode en per sociale categorie hij verzamelde. Laat staan dat, wat een grote verworvenheid is van het boedelbeschrijvingenonderzoek, gepubliceerd wordt welke inventarissen zijn gebruikt en waar zijn ruwe data ter beschikking zijn gesteld. Als dat wat drukkosten betreft te duur was geworden, had de auteur deze gegevens toch gemakkelijk op een website kunnen zetten. In dit opzicht is zijn studie een achteruitgang vergeleken met de bestaande praktijk.

Geïnteresseerden in de geschiedenis van Leeuwarden zullen niet veel van hun gading vinden in dit boek. Nijboers hoofdonderwerp is de discussie over fundamentele verandering in consumptiegedrag in de vroegmoderne tijd. De belangrijkste nieuwe bijdrage van dit boek aan het boedelbeschrijvingenonderzoek is zijn aandacht voor krediet en de ontwikkeling van financiële markten. Hij heeft beslist een punt wanneer hij stelt dat hierdoor het consumptiegedrag in het vroegmoderne Nederland is beïnvloed. Te hopen is dat toekomstige onderzoekers van boedelbeschrijvingen ook gebruik zullen maken van zijn statistische technieken. Niet in plaats van, maar als een zinvolle aanvulling op de gebruikelijke beschrijvende statistiek.

ANTON SCHUURMAN,
WAGENINGEN UR

Nieuwste geschiedenis

Monteiro, Marit, ***Gods predikers. Dominicanen in Nederland (1795-2000)*** (Hilversum: Verloren, 2008, 991 blz., € 45,-, ISBN 978 90 8740 030 7).

Het boek is alweer enige tijd geleden verschenen, maar onverwacht heeft *Gods predikers* actualiteitswaarde gekregen. Schrijfster Monteiro is als hoogleraar Geschiedenis van het katholicisme ge-

vraagd lid te worden van de commissie-Deetman, die seksueel misbruik in de rooms-katholieke kerk onderzoekt. In juli dit jaar maakte *NRC Handelsblad* gewag van 'banden' met de rooms-katholieke kerk, waarop slachtoffergroepen eisten dat Monteiro opstapt als commissielid en de PvdA zich hierbij heeft aangesloten. De gewraakte banden betroffen haar onderzoek voor de Konferentie Nederlandse Religieuzen en opdrachtonderzoek naar kloosterorden, waaronder het werk dat uitmondde in *Gods predikers* (zie Joep Dohmen, 'Lid Commissie-Deetman heeft nauwe banden met R.-K. Kerk', *NRC-Handelsblad* 19 juli 2010; ANP, 'PvdA wil Monteiro uit misbruikcommissie', *de Volkskrant* 20 juli 2010.) Pikant detail daarbij is dat de feiten die Dohmen 'onthulde', allerm minst nieuw waren; het waren juist deze functies die haar volgens Deetman geschikt maakten voor het commissielidmaatschap.

Deze gebeurtenis maakt het (her)lezen van *Gods predikers* een hachelijke zaak; op de achtergrond speelt steeds de actualiteit mee. Monteiro besteedt inderdaad aandacht aan het onderwerp, ofschoon dit pas na de publicatiedatum zo sterk in de belangstelling kwam: welgeteld zeven pagina's op een publicatie van bijna duizend bladzijden. In overigens vrij bedekte bewoordingen laat zij zien dat grensoverschrijdend gedrag ook onder dominicanen voorkwam en dat dit meestal streng werd veroordeeld; niet vanwege het slachtoffer, maar met het oog op imagoschade.

Een focus op alleen deze invalshoek doet echter *Gods predikers* geen recht. De dominicanen kenden een eeuwenlange traditie, maar in Europa waren zij als gevolg van het antichristelijke programma van de Franse Revolutie bijna van het toneel verdwenen. Monteiro beschrijft hoe in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw enkele overgebleven dominicanenstaties met veel moeite een nieuwe provincie (deel van een internationale kloosterorde) creëerden. Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 groeide de provincie snel, op geleide van de herleving van het katholicisme in ons land. De dominicanen drukten sindsdien een stempel op het Nederlands katholicisme.

De dominicanen werden als een 'deftige orde' beschouwd. Zij rekenden de zielzorg en het onderwijs tot hun werkterrein (in Nederland en in de missiegebieden Puerto Rico, de Nederlandse Antillen en Zuid-Afrika) en ze stonden daarmee op dezelfde lijn als bijvoorbeeld de jezuïeten, die ook altijd vrij chic werden gevonden. Een groot verschil tussen deze en andere kloosterorden was de priesterwijding. Een 'echte' dominicaan was priester gewijd, oftewel pater. Daarvoor moest men een theologische studie hebben gevolgd en dat was niet voor iedereen weggelegd. Er waren wel niet-gewijde dominicanen, maar zij speelden in het beeld en het zelfbeeld van de orde geen rol; deze 'lekenbroeders' deden vooral het huishouden in de conventen.

Tussen de twee dominicaanse hoofdtaken bestond een spanningsveld. Het onderwijs (aan de eigen opleiding en aan universiteiten: theologie en filosofie) werd georganiseerd vanuit de circa twintig conventen in ons land. De zielzorg speelde zich af in evenzoveel parochies (en verder vooral in de missie). Hier woonden kleine groepen of individueel werkende paters. Deze 'regulieren' – pendant van 'seculiere' pastoors en kapelaans, oftewel 'wereldheren' – konden zich niet gemakkelijk voegen naar de kloosterregels (samengevat in de dagorde en de kloostergeloften: armoede, gehoorzaamheid en kuisheid). Daar keken de kloosterpaters hen vaak op aan. Hun werkveld groeide echter snel en zij stonden model voor 'zelfstandigheid' en 'onafhankelijkheid', begrippen die naast de 'geleerdheid' een belangrijk onderdeel vormden van de dominicaanse identiteit.

Zelfstandigheid en onafhankelijkheid gingen in de tweede helft van de twintigste eeuw een eigen leven leiden. (Theologische) discussies hadden er altijd al veel plaatsgevonden: de dominicanen koesterden een zekere 'democratische' houding. Soms hadden deze debatten hoogoplopende conflicten tot gevolg, zoals de crisis rond R. van Sante begin jaren dertig. Deze moraaltheoloog bracht met zijn theologisch onderbouwde ascese zijn ambtsgenoten in verlegenheid, wat uiteindelijk leidde tot zijn

ondergang. Na de Tweede Wereldoorlog werden de discussies echter ingrijpender. Het thomisme, tot dan toe het vaste interpretatiekader in het theologische debat, stond ter discussie. Professor E. Schillebeeckx verwierf internationaal gezag (maar ook kritiek op hoog niveau) met zijn ruime interpretaties.

Vanaf de jaren zestig – vooral na het Tweede Vaticaans Concilie – werd ook openlijk gedebatteerd over het celibaat. Het aantal uitredingen steeg in die tijd snel. Veel ex-dominicanen behielden echter een band met de congregatie. De gezagsdragers stonden schoorvoetend experimenten toe met nieuwe relatie- en leefvormen. Er ontstonden gemeenschappen die vielen onder de noemer *Familia Dominica*, waarvan ook lekenbroeders deel uitmaakten, evenals (gehuwde) leken die verbondenheid voelden met het 'dominicaanse levensgevoel'. In het opkomende vormingswerk vond men een nieuw werkterrein. Uiteindelijk vielen deze alternatieve (vaak radicale) gemeenschappen weer uit elkaar. De belangstelling voor het dominicaanse leven bleek niet bestand tegen de weerstand vanuit het steeds conservatiever wordende Rome. Een deel van het gedachtegoed bleef echter bestaan, als buffer tegen het steeds groter wordende priestertekort. De Nederlandse provincie hield er een 'naam' aan over: zij gold niet langer als de vroomste, maar de meest recalcitrante kerkprovincie.

De dominicanen vormden door de tijd heen een bijzonder gemêleerd gezelschap, dat naam maakte en vitaliteit uitstraalde door zich telkens aan te passen aan de veranderende tijd. *Gods predikers* is een omvangrijk en belangrijk document, waarin dit gedetailleerd en overtuigend tot uitdrukking is gebracht. Er is echter weinig ruimte gelaten voor vergelijking met andere kloosterorden, een bezwaar dat overigens geldt voor meer boeken in dit genre. Daarbij komt dat Monteiro wel laat blijken dat de invloed van de dominicanen op het katholicisme in Nederland groot is geweest (bijvoorbeeld in de KRO en de internationale vredesbeweging), maar dat zij dit nergens met